

A hazai könyvtárközi kölcsönzés gyakorlatának vizsgálata

(A szegedi Egyetemi Könyvtár tapasztalatai alapján)

NÉMETH Zsófia-MADER Béla-URBÁNNÉ Markos Judit-NAGYMIKLÓSI Erzsébet

A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia szekcioulésére benyújtott vitaindító referátumban tömören megfogalmazott koncepció, amely szerint "a modern könyvtárpolitika egyik alapelve, hogy minden dokumentumot mindenütt hozzáférhetővé kell tenni" (1) a könyvtárközi kölcsönzést elvi jelentőségű könyvtárpolitikai kérdéssé emeli. A hazai könyvtárügy legújabb eredményei (mint a gyűjtőköri koncepció és gyakorlat, vagy a regionális gondolat) csak abban az esetben nyernek értelmet, meglétük csak akkor válik a társadalom számára érzékelhetővé, ha a szakirodalom tervszerű gyűjtésén és a szakirodalomról nyújtott tájékoztatáson kívül arra is képesek, hogy magát a szakirodalmat - a könyvet és a folyóiratot - eljuttassák oda, ahol arra szükség van. Egyetérthetünk azzal a megállapítással, amely szerint "a könyvtárközi kölcsönzés az összkönyvtári rendszer funkcionális alapproblémája" (2).

Mindezt szem előtt tartva nyújtottuk be a Szegedi Egyetemi Könyvtár könyvtárközi kölcsönzési tevékenységét elemző tanulmányunkat a Könyvtártudományi és Módszertani Központ 1972. évi pályázatára (3). Az alábbiakban vizsgálódásunk főbb eredményeit és a felmerült fontosabb problémákat ismertetjük.

A KÖNYVTÁRUNKBA ÉRKEZETT KÖNYVTÁRKOZI KÖLCSÖNZÉSI KÉRÉSEK

A könyvtárközi kölcsönzés "tőlünk kértek" (főleg német nyelvterületen "aktiv"-nak nevezett) összetevőjének vizsgálatával elsősorban a hazai könyvtárközi kölcsönzési rendszer sajátosságainak s egyetemi könyvtárunk e rendszerben elfoglalt helyének tisztázását kívántuk elősegíteni. Vizsgálatainkat az 1971-es év 1151 kérésére alapoztuk, bizonyos részelemzéseket pedig az év két, a könyvtárközi kölcsönzési forgalom szempontjából legerősebb hónapjának 229 kérése alapján végeztük.

A kérő könyvtárak területi megoszlása,
közvetlen és közvetett kérések

Jelenlegi könyvtárközi kölcsönzési rendszerünk alapja a hálózati, majd területi elv. Ennek lényege, hogy a kérések nagy többségénél az előzetes szűrést biztosítsa, ezeket irányítható módon és lehetőleg kis távolságokon belül intézze el, a nagy könyvtárakat tehermentesítve; a kérések fennmaradó részénél pedig megadja a közvetlen kérés lehetőségét. E rendszerben kiemelkedő

szerepet játszanak a területi központok. Egyetemi könyvtárunk azonban nem területi központ. Mi tehát helye és szerepe a könyvtárközi kölcsönzés rendszerében? Ugy véljük, akkor adjuk meg a megközelítő választ, ha tapasztalataink: a kérő könyvtárak területi megoszlása alapján úgy fogalmazzunk, hogy könyvtárunk a rendszerben - más, hasonló jellegű és területi központként nem szereplő nagykönyvtárhoz hasonlóan - amolyan "mindenes tartalék" szerepet tölt be, mely mindazon kérések kielégítésekor számbajön, amelyeket más, a hálózati és területi rendszerekhez kötődő könyvtárak teljesíteni nem tudnak. Ebből a szerepből következik a hozzánk érkezett kérések igen nagy területi szóródása: az OSZK területi illetékessége köréből a kérések 18,2%-a, a KSH Központi Könyvtára illetékességi területéről pedig a kérések 24,9%-a, a KLTE Központi Könyvtára illetékességi területéről pedig a kérések 56,9%-a érkezett. Az adatokból kiderül, hogy pontosan annak a területnek könyvtárközi kölcsönzési kérései jutnak el hozzánk a legkisebb számban, amelyhez könyvtárunk is tartozik.

A kérések 35,8%-a érkezett hozzánk más könyvtárak közbeiktatása nélkül. A közvetlenül tőlünk kérő könyvtárak 17,5%-a tudományos- és szakkönyvtár, 82,5%-a közművelődési könyvtár volt. Közvetve, tehát az OSZK KC kijelölése után első, második stb. állomásként a kérések kétharmada érkezett. Az irányítottan küldött kérések 69,4%-a volt az, amelyen könyvtárunk első helyen szerepelt mint lehetséges lelőhely, amelyről az országos irányítás úgy vélte, hogy elsősorban a mi könyvtárunknak kell kielégítenie.

Ezeknek a számadatoknak az ismeretében azt kell mondanunk, hogy könyvtárunk szemszögéből nézve nehezen ismerhető fel világosan a területi elv. Egy ponton igyekszünk világos területi szempontokhoz kötödni. A tájkönyvtári rendelkezés könyvtárunkat délalföldi tájkönyvtárnak jelölte ki. A Dél-Alföld három megyéjét így könyvtárközi kölcsönzés szempontjából régióknak tekintjük. 1971-ben a három megyéből (Csongrád, Békés, Bács-Kiskun) az összes (közvetlen és irányított) kérések 19,8%-a érkezett. Tehát - ha a regionális elvet tekintjük - a könyvtárközi kölcsönzési kérések négyötöde más régiók illetékességi területéről érkezett. Akár a területi elv szerinti 18,2%-ot, akár a regionális elv szerinti 19,8%-ot tekintjük, mindenképpen nagyon rossz az arány.

A kérések megoszlása a kérő könyvtárak típusa szerint

1971-ben az összes belföldi kérések (1057) 17,5%-át egyetemi könyvtárak; 7,3%-át egyéb tanintézeti könyvtárak; 7,3%-át tudományos intézetek könyvtárai; 0,8%-át közvetlenül az OSZK; 19,3%-át megyei könyvtárak; 18,9%-át járási; 10,2%-át városi, 14,8%-át községi könyvtárak; 2,5%-át műszaki (üzemi) és 1,4%-át egyéb (kórházi, egyházi, katonai) könyvtárak kérték egyetemi könyvtárunktól. Ki kell emelnünk, hogy az összes kérések 63,2%-át közművelődési könyvtárak kérték.

A kérések jellegének vizsgálata

Három fő kategória felállítását határoztuk el: a társadalomtudományi, a természettudományi és a szépirodalmi művekre vonatkozó kérdések megoszlá-

sának vizsgálatát. Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen arány áll fenn a szépirodalom s a szépirodalmi érdeklődésen tulmutató területek között. Azt találtuk, hogy a szépirodalmi kérések 8,7%-os arányával szemben a valamilyen fokon tudományosnak nevezhető művek iránti kérések 91,3%-a áll (ezen belül társadalomtudományi kérés 68,9%, természettudományi 22,4%). A szépirodalmi kérések alig több mint felét (61%) kérték közművelődési könyvtárak. Az összes kérések nagy többsége (74%) magyar nyelvű dokumentumokra vonatkozott.

Dokumentumfajták szerint nézve a kérések megoszlását, azt tapasztaltuk, hogy a kérések tulnyomó többsége könyvekre vonatkozott: 76,5%; folyóiratokra 21,5%. Feltűnő, hogy mind a könyvek, mind a folyóiratok iránti kéréseknek csupán 2%-a kér másolatot (mikrofilm, fotokópia, xerox-másolat).

A kérések teljesítésének vizsgálata

A szolgáltatás hatékonyságával kapcsolatban két tényezőt vizsgáltunk, az egyik a kérések teljesítése. Rendkívül kedvezőtlen a teljesített és teljesítetlen kérések aránya: könyvek esetén 45,3%-os, folyóiratok esetén 31,8%-os, másolatoknál pedig 41,6%-os a teljesítési arány; összes kéréseink 43%-át tudtuk csak teljesíteni. Ennek okait nézve, első helyen emeljük ki, hogy az összes kérések 37,5%-a feleslegesen érkezett hozzánk, mert kielégítésükre dokumentum hiányában lehetőségünk eleve nem volt. Az állományunkban meg nem található anyagra vonatkozó kérések nagy száma részben a közvetlen kérésekkel (csak feltételezték, hogy nálunk megvan), másrészt az OSZK KC jelölés pontatlanságával magyarázható. A teljesítetlenség másik fő oka az olyan kiadványokra vonatkozó kérések tekintélyes száma, melyek az adott időpontban ki voltak kölcsönözve.

Kevésbé elszomorító a helyzet, ha a nálunk megtalálható művekre vonatkozó kérések teljesítését vizsgáljuk. Ebben az esetben a kért dokumentumok 70%-át el tudtuk küldeni, 18%-ukat azért nem teljesíthettük, mert a kért művek ki voltak kölcsönözve s mindössze 12%-a a kéréseknek volt olyan, amelyről ugy döntöttünk, hogy nem kölcsönözhető.

Az átfutási idő vizsgálata

Az időtényező a szolgáltatás hatékonyságának másik fő eleme. E tényezőt több szempontból vizsgáltuk, a már említett kéthónapos reprezentatív felmérés alapján.

A kérés kelte és a könyvtárunkba érkezés dátuma közötti időkülönbség a közvetlenül érkezett kéréseknél csak a postától függ és általában 3-4 nap. A nem közvetlenül érkezett kéréseknél viszont igen nagy szóródást tapasztaltunk. Így a kérések 48,8%-a érkezett 50 nap alatti időkülönbséggel; 41%-a 50-120 nap között s ezen felül voltak még 167, 172, 179 stb. napos időkülönbségek is. Az összes kéréseket (közvetlenül és közvetve érkezett) figyelembe véve egy-egy kérés átlagosan a kérés elküldésétől számított 38-39 nap után érkezett hozzánk; ha csak a közvetve (OSZK és más könyvtárak közbejöttével) küldött kéréseket nézzük, ez az átlag 61 nap.

A kérés kelte és az OSZK KC kijelölés (irányítás) dátuma közötti időtartam vizsgálata azért érdekes, mert a kéréseknek a hálózati-területi elv betartása következtében kialakult "késését" világítja meg, illetve azt, hogy az OSZK éppen a hozzá érkezett kérések nagy száma következtében milyen intenzitással tudja továbbküldeni azokat. 30 napon aluli időtartamot várakozott az OSZK-ban a továbbküldésig a nem közvetlen kérések 48%-a, 30-60 nap közötti időt 34,6%-a és 60 nap felett 17,4%-a.

A kérés könyvtárunkba érkezése s elintézése közötti időtartam saját intenzitásunkról ad képet: a kérések tulnyomó többségét (90 százalékát) 10 napon belül elintéztük, az összes kéréseket tekintve az intézés átlagos időtartama 5 nap volt.

A kérés kelte s teljesítése (a mű kölcsönadása) közötti időtartam vizsgálata arra a kérdésre adott választ, hogy a nem közvetlenül hozzánk érkezett, de végülis általunk teljesített kéréseknél mennyi idő telt el a kérés és a teljesítés között, valamint, hogy a közvetlenül hozzánk küldött s teljesített kérések eredménye milyen gyorsan jutott el a kérőkhöz. A nem közvetlenül küldött kérésekre átlagosan 61 nap múlva kapták meg a kérők a szükséges dokumentumot, a közvetlen kéréseknél ez az átlagidő csak 10 nap volt. A közvetett kérések esetében a kölcsönadott dokumentumok nagy többsége 30 napon túl jutott el a kérőkhöz s szomorú tény, hogy az összes általunk teljesített kérés egyötödére három hónapnál tovább kellett várniuk a kérő könyvtáraknak.

A kérőlapok problémái

Hely hiányában csak felsorolásszerűen: a kérő könyvtárak nem jelölik azt az időpontot, mely után kérésük érvényét veszti. Ez érthető akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy ha számukra megfelelő időpontot jelölnének, kéréseik többsége kielégítetlen maradna. Másfelől viszont, alapot adnak a kérőlapok végnélküli, sok esetben több hónapos "utazgatására". A kérőlapok, a kérések sorsáról ez időszak alatt a kérő könyvtárak semmilyen módon nem értesülnek. A lapok kitöltése, adatközlései rendkívül sok kívánnivalót hagynak maguk után. Eldöntendő, hogy kinek a feladata a bibliográfiai ellenőrzés, pontosítás. Hibás adatközlésű kérőlapok sokasága járja az országot, míg végül az egyik könyvtár veszi magának a fáradságot, hogy kiderítse: pl. a könyvként futó mű tulajdonképpen valamely folyóirat valamely cikke stb.

A KÖNYVTÁRKÖZI KÖLCSÖNZÉS ÉS AZ ORSZÁGOS REGIONÁLIS RENDSZER

Elemzéseink legáltalánosabb megállapításai a következőkben foglalhatók össze:

Könyvtárunk, amely a könyvtárközi kölcsönzésben nem játszik sem központi, sem irányító szerepet, rendkívül nagy szóródással igyekszik teljesíteni minden hozzá érkező kérést. A kérések kiemelkedő többsége (91,7%) vidéki könyvtárak kérése, ezek között is tulnyomóan közművelődési könyvtáraké (63,2%). Ennek ellenére, a kért művek jellegét tekintve, jogosan kerülnek

hozzánk a kéréslapok, a kérések elsősorban tudományos nagykönyvtárak által lévén kielégíthetőek. A nagyszámu vidéki kérés azonban oly módon oszlik meg, hogy azon könyvtárközi kölcsönzési terület, melyen az országos utasítás által meghatározottan helyet foglalunk, illetve saját régiós területünk kéréseinek aránya az összes kérésekhez képest rendkívül alacsony (18, 2, ill. 19, 8%). A teljesített és teljesítetlen kérések aránya kedvezőtlen. Hasonlóan kedvezőtlen képet mutat az átfutási idő vizsgálata. A hálózati-területi elv betartása, az irányítás lassúsága, az egyes könyvtárak intenzívnek nem nevezhető ügyintézése, a megfelelő példányszám hiánya következtében számos könyvtár beiktatása szükséges egy-egy teljesítéshez; mindezek a hatékonyságot csökkentik.

Az összkép nem biztató. Elemzéseink alkalmával szinte minden olyan problémával találkozunk, amelyről tíz évvel ezelőtt Bot Györgyné is beszámolt már tanulmányában (4).

Ismertek a vidék tudományos könyvtári, szakkönyvtári ellátottságát jellemző számok (5). Ismertek e helyzetet csak súlyosbító szakterületi egyenlenségek. "Általában hiányos a vidék szakirodalmi ellátása. A Budapestre összpontosuló országos szakkönyvtárak és tájékoztatási intézmények szolgáltatásai csak nehezen és esetlegesen jutnak el a vidéki használókhoz..." (6).

"A vidéki szakirodalmi ellátás hiányosságait természetesen elvileg pótolhatják a nagy budapesti könyvtárak szolgáltatásai" - írja B. Nagy Ernő (7), de a továbbiakban kifejti, hogy ez a gyakorlatban miért jár nehézségekkel. Megoldásként a regionális könyvtárak megszervezését javasolja s ezzel egy évtizedes törekvés érdekében szól.

Nem feladatunk a regionális koncepció részletes ismertetése, arra azonban utalni szeretnénk, hogy a vonatkozó szakirodalomban egyre inkább feltűnik a könyvtárközi kölcsönzésnek mint a regionális könyvtári ellátási rendszer egyik központi feladatának megfogalmazása. Ezt a momentumot - a vidék egyik jelentős egyetemi könyvtáraként - nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen "Magyar sajátosság... , hogy a regionális problematika lényegében (a kérdés megoldására elsősorban alkalmas könyvtárak révén) tudományos könyvtári problémaként szerepel, holott a megoldás éppen a közművelődési könyvtárak olvasóit érintené elsősorban" (8).

A regionális terv azon az elképzelésen alapul, hogy az egyes országrészek központi könyvtárainak feladatkörét - ahol lehet - az ottani tudományegyetemi könyvtárak lássák el. A regionális könyvtárak funkcionálásának alapelve: a szakmai hálózat és területi hálózati elvek és gyakorlat szintézisének megteremtése (9).

A koncepció alapvető elképzelései elfogadottak. "A tudományos és szakkönyvtárügy fejlesztésének főbb célkitűzései a 3. ötéves tervidőszakban" című, a MM Könyvtárosztálya által készített terv konkrét feladatként jelölte meg a régiók tudományegyetemi könyvtárai állományának s tájékoztatási szolgáltatásainak oly színvonalu fejlesztését, hogy ezek alkalmasak legyenek a regionális könyvtári funkciók betöltésére (10). A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia anyaga már országos elvárásokat tartalmaz: "a ... regionális központok kialakulásával létre kell hozni 1975-ig a szakirodalmi ellátás kooperatív rendszerét", amely természetesen csak javítja a vidéki szakirodalmi ellátást, de önmagában még nem oldja meg azt (11).

Itt kapcsolódik a témához a könyvtárközi kölcsönzés. A regionális könyvtárközi kölcsönzés gondolatához nem csak elemzésünk eredményei vezettek el, ösztönzött bennünket "A könyvtárközi kölcsönzés rendezésének vizsgálata"

c. kiadvány azon megállapítása is, hogy "... a kiadványok áremelkedésével szembenálló gyarapítási keretek stagnálása, az időtényező növekvő szerepe a rendelkezésre bocsátásban, mind a racionálisan működő könyvtárközi kölcsönzési rendszer szükségességét dokumentálja" (12).

Alapvető elképzelésünk a könyvtárközi kölcsönzés jelenlegi rendszerének megváltoztatása. E rendszer területi központjai között két budapesti és egy vidéki nagykönyvtár szerepel. Az OSZK - annak ellenére, hogy a legnagyobb állománnyal rendelkező könyvtárunk - nem folytat könyvtárközi kölcsönzést. Így a fő terhek egy budapesti s egy vidéki nagykönyvtárra hárulnak. Az OSZK irányított küldései következtében a többi budapesti s vidéki nagykönyvtár is kap az ország minden területéről kéréseket, melyeknek jórésze a vidéki könyvtárakat terheli - tulságosan. A jelenlegi rendszer bebizonyítottan időigényes, nincs felelősség a könyvtárközi kölcsönzési kérések teljesítéséért, így nincs semmi garancia arra, hogy a kérő végülis megkapja a dokumentumot, s a nem-küldés, nem-kölcsönzés okai sokfélék, s főleg ellenőrizhetetlenek.

A jelenlegi rendszer helyett ki kellene alakítani a könyvtárközi kölcsönzés regionális rendszerét. Ez azt jelentené, hogy a területi központok szerepét a régiók központi könyvtárai veszik át, azzal a különbséggel, hogy a hálózati elv kiiktatásával minden, a jelenleg érvényes utasításban A kategóriájúnak jelölt mű iránti kérés hozzájuk fut be a jövőben. (Az új rendszerben az A és B kategóriák pontosabb elhatárolása, világosabb megfogalmazása szükséges.) Mindazon kéréseket, melyek a regionális központi könyvtár állományából, ill. a régió más könyvtárainak állományából kielégíthetőek, elsősorban e körből kell kielégíteni. A kielégíthetetlen kérések a továbbiakban a regionális központi könyvtár saját kéréseiként jutnak tovább, sorsukra vonatkozóan a regionális központoknak meg kell szervezniük információs lehetőségeiket a régió jelentős könyvtárainak állományát illetően (ez nem jelenti feltétlenül regionális központi katalógus létrehozását). Célyszerű, hogy a regionális központ saját állományáról, főként új beszerzéseiről folyamatosan tájékoztassa a régió könyvtárait.

Ki kell mondani azt az elvet, hogy a régióon belül nem kölcsönözhető dokumentum nincs. A kézikönyvek, segédkönyvek is eljuttatandók kérésre, törekedni kell azonban arra, hogy e művek kívánt részeinek másolatai jussanak el elsősorban a példókhöz. A gondolat nem új, az NSZK könyvtárközi kölcsönzési rendelete pl. kimondja: "Innerhalb der Region sollte die Ausleihe auch von Lesesaal- u. Handbibliotheksliteratur ermöglicht werden..." (13).

Törekedni kell arra, hogy egy-egy regionális központ állománya lehetőleg ne hagyja el a régió területét. A külföldről érkező, valamint a más régiókból származó kéréseket elsősorban a fővárosi könyvtári állományból kell teljesíteni, a többi regionális központ esetleg második lépcsőként léphet be.

Az OSZK állományát - amennyiben az országban egyebütt (és meghatározott időn belül) meg nem található kiadványról van szó - esetleg különleges biztosítékok kikötése mellett: be kellene vonni az országos könyvtárközi kölcsönzési forgalomba. Ekölcsönzés ténye nem mond ellent a nemzeti könyvtár őrző funkciójának, hiszen a könyvtárközi kölcsönzésben kapott anyag kizárólag a könyvtárakban, helyben olvasható. A kérdés központi kölcsönző könyvtár felállításával is megoldható.

A regionális központok állománygyarapítási lehetőségeit jelentős mértékben meg kell növelni. Referenz állományunkat a nagy budapesti tudományos könyvtárak szintjére kell emelni. Fontos feltétel a regionális központi

könyvtárak másoló, sokszorosító apparátusának oly szintre emelése, hogy a megkapott kisebb terjedelmű dokumentumok napok alatt lemásolhatóak legyenek. Biztosítani kell a regionális központi könyvtárak könyvtárközi kölcsönzési részlegeinek felállításához a megfelelő anyagi eszközöket.

Az új rendszerben az OSZK megtartaná országos központ szerepét. A KC kijelölés elsősorban a budapesti nagykönyvtáraknak szignálná a kéréseket, további lépcsőként a regionális központoknak, majd saját állományának.

A rendszerben a budapesti könyvtárak csak a regionális központi könyvtárakkal lennének könyvtárközi kölcsönzési kapcsolatban a vidéket illetően. A fókuszált kapcsolatok egyszerre nagyobb anyag áramoltatását tennék lehetővé s egy könyvtárközi gépkocsi-futárszolgálat bevezetése is rentábilis módon elképzelhető lenne (14).

Az alapelv az, hogy onnan kell kölcsönözni, ahol van, és onnan lehetőleg nem elvonni az anyagot, ahol eleve sem biztosított az ellátás. A budapesti nagykönyvtárakból s a más régiós központokból érkező anyagot a regionális központ juttatná el a kérőkhöz, folyóiratcikkek, kis terjedelmű dokumentumok esetében elsősorban másolatban.

A rendszer biztosítaná a szűrést (a B kategóriájú = újabb kiadású szép-irodalom, alapfoku tudományos művek esetében a megyei könyvtárak elégtelenek ki elsőfokon a kéréseket), de lehetővé tenné azt is, hogy a vidéki szakkönyvtári ellátás problémája a továbbiakban nem "vidéki", de országos problémaként szerepeljen, országos összefogással lenne megoldható.

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRTÓL INDULÓ KÖNYVTÁRKÖZI KÖLCSÖNZÉSI KÉRÉSEK: A KÉRŐK KÖRE, A KÉRÉSEK VOLUMENE, JELLEGE

A szegedi Egyetemi Könyvtártól az utóbbi években elinduló átkölcsönzési kérések 80-85 százaléka a József Attila Tudományegyetem oktatóinak és hallgatóinak az igényeit képviseli. Az 1971-ben más könyvtárakhoz továbbított - és elemzésünk tárgyát képező - 1011 kérés közül 679 kérés (67,2%) a tudományegyetem oktatóitól, 182 kérés pedig (18%) a hallgatóktól érkezett. (Meg kell jegyeznünk, hogy az Egyetemi Könyvtárban jelentkező könyvtárközi kölcsönzési kérések nem tükrözik a tudományegyetemnek a könyvtárközi kölcsönzés iránti teljes igényét. A Központi Könyvtáron kívül az egyetemi könyvtárhálózat több tagkönyvtárában is folyik könyvtárközi kölcsönzés s ennek volumene hasonló az Egyetemi Könyvtárhoz. 1970-ben például 921 könyvtári egység érkezett a tanszéki könyvtárközi kölcsönzés keretében az egyetem oktatóihoz és kutatóihoz.)

A 1011 kérés közül 823 kérés (82%) külföldről megjelent kiadványra vonatkozott, 670 kérés (66%) önálló műre (illetve gyűjteményes munkában megjelent tanulmányra), 341 kérés pedig periodikára, illetve periodikában megjelent cikkekre. (Teljes periodika kötetet, illetve évfolyamot 61 esetben kértünk.) Az önálló művek iránti igény tulsulya a társadalomtudományi kérések tulsúlyából következik: 764 kérés, az összes kérések 86 százaléka esett a társadalomtudományok területére, amiből 629 kérés, a társadalomtudományi kérések

81 százaléka önálló műre vonatkozott. A kért művek 90 százaléka 20. századi kiadvány, zömmel (70%) 1945 után megjelent publikáció.

Könyvtárközi kölcsönzési kéréseink teljesítésének mértéke

Az 1971. évi könyvtárközi kölcsönzési kéréseink teljesítését az 1972. szeptember 1-i állapot szerint rögzítettük. A teljesítés mértéke a kérések összességét tekintve 83 százalékos: az 1971-ben elküldött 1011 kérés közül a következő év szeptemberéig 839 kérést tudtunk kielégíteni. A teljesítés mértéke az önálló művek esetében 84%-os volt, a periodikák, illetve az ezekből kért cikkek esetében pedig 81%-os, ami arra vall, hogy a "kiadványfajta" nem meghatározó tényezője a kérések teljesíthetőségének vagy nem teljesíthetőségének. További vizsgálódásaink arról tanuskodnak, hogy a megjelenés ideje sem befolyásolja különösebben a teljesítés mértékét. Az 1850 előtt és az 1851-1900 között megjelent kiadványokra vonatkozó kérések esetében a kért művek 80-80 százalékát kaptuk meg, az 1901-1944 között megjelentek esetében 82%-át, az 1945-1969 között és az 1970-71-ben megjelentek esetében pedig a kiadványok 84-84%-a jutott el kutatóinkhoz. Hasonló módon meglehetősen egyenletesnek mutatkozott a teljesítés mértéke egy-egy tudományterületen belül is. A kért társadalomtudományi művek 82 százaléka, a természet- és alkalmazott tudományi műveknek pedig 85 százaléka érkezett meg.

Könyvtárközi kölcsönzési kéréseinknek a teljesítés szempontjából történő vizsgálatánál feltűnt, hogy a hazai kiadású anyagra vonatkozó kéréseink esetében a teljesítés mértéke valamivel rosszabb képet mutat, mint a külföldi anyagra vonatkozó kérések esetében. A kért kiadványok származásáról és a teljesítés mértékéről az alábbi táblázat tájékoztat:

Kiadványfajta	Kéréseink		Megérkezett		A teljesítés (%-ban)	
	Hazai kiadvány	Külföldi kiadv.	Hazai kiadv.	Külföldi kiadv.	Hazai kiadv.	Külföldi kiadv.
Önálló mű vagy része	160	510	129	434	81	84
Periodika v. periodikában tanulmány	24	317	13	276	54	83
Összesen:	184	827	142	697	77	84

A hazai kiadású periodika anyag hozzáférhetőségének problémái közismertek (15). Különösen elégedetlenek lehetünk a helyzettel akkor, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy kutatóink jól ismerve a hazai periodikák könyvtárközi kölcsönzésével járó problémákat, csak olyankor kéri magát a folyóiratot vagy hírlapot, amikor arra nélkülözhetetlen szükségük van. De sajnós mikrofilmen sem jutottunk hozzá pl. a Kalocsai Néplap 1919-1920. évfolyamához, vagy - nem hazai kiadás ugyan, de hungarica - a pozsonyi Uj Szó 1929. és 1932. évi köteteihez.

A hazai kiadású könyvek teljesíthetlenségének aránya nem marad tulságosan alatta az átlagnak, de ha meggondoljuk, hogy hazai könyvtárainkban őrzött állományról van szó, már rendkívül nagynek tűnik a ki nem elégitett kérések száma. A hazai könyvkérések között volt ugyan 10-12 "nehéz eset", olyan kérések, amelyek "hátha sikerül" gondolattal továbbítottunk: gépiratos egyetem doktori disszertáció, kandidátusi értekezés, felszabadulás előtti és utáni pár lapos kiadványok, tehát könyvészetileg regisztrálatlan anyag. Érzékenyebben érintette kutatóinkat, hogy a teljesítés szempontjából több reményre jogosító - könyvészetileg regisztrált és az 1900-as évek első felében megjelent - hazai tudományos kiadványok megszerzése is akadályokba ütközött.

A külföldi kiadványoknál teljesítetlen maradt néhány olyan, periodikára, illetve periodikában megjelent cikkekre vonatkozó kérésünk, mely több hazai könyvtárból is kielégíthető lett volna. A külföldön megjelent könyvanyag teljesítésében vagy nem teljesítésében is elég sok az esetlegesség, de természetesen, hogy - a hazai könyvtárakban nem található periodikákra vonatkozó kérésekhez hasonlóan - itt a külföldi partner-könyvtárakon is sok mulik. Elég sok olyan munka nem érkezett meg, amelyek esetében sem a nagyon régi megjelenés, sem a kiadvány újdonsága nem jelenthetett akadályt vagy kizáró okot a kérés teljesítésére.

Honnan és mennyi idő alatt érkeztek meg
a könyvtárközi kölcsönzés útján kért kiadványok

1971-ben könyvtárunk közvetítésével az országos és a nemzetközi könyvtárközi kölcsönző szolgálaton keresztül 839 kiadvány (eredeti, illetve másolat és mikrofilm) jutott el a hazai kutatókhoz. A megküldött 142 Magyarországon megjelent kiadvány - természetesen - a hazai könyvtárak állományából származott és hazai könyvtári állományból érkezett a megküldött 697 külföldön megjelent kiadvány 57,2%-a is (399 mű).

A könyvtárunknak átkölcsönzött külföldi kiadványok közül az önálló művek 50 százalékát, a periodikáknak, illetve a periodikában megjelent cikkeknek majdnem 70 százalékát hazai könyvtárak küldték meg. A hazai könyvtáraknak különösen az 1945 után megjelent külföldi dokumentumok megküldésében van jelentős szerepe: az 1945-1971 között megjelent művek 64%-a a magyarországi könyvtári állományból érkezett. Igen jónak mutatkozott a hazai periodikaanyag összetétele. Az ETO 0/3+9 tudományok területéről például az átkölcsönzött periodikák, illetve cikkek 74%-át, az ETO 5/6 tudományok területéről pedig 97%-át hazai könyvtárak kölcsönözték.

A magyarországi könyvtáraktól megkapott 541 külföldi kiadvány 61,4%-a tiz budapesti nagykönyvtár állományából származott. 16% 34 további budapesti könyvtártól, 22,6% pedig 21 vidéki könyvtártól. Ez az arány szinte teljesen egybeesik a magyar tudományos és szakkönyvtári állománynak a főváros és vidék között meglévő elhelyezési arányával (16).

A hazai könyvtárakból átkölcsönzött anyaggal kapcsolatos
problémák

Könyvtárközi kölcsönzési gyakorlatunkban maximális mértékben törek-
szünk arra, hogy ahhoz a könyvtárhoz forduljunk kérésünkkel, ahol a kért
anyag megtalálható. Márcsak azért is, mert - mint azt a könyvtáraktól hozzánk
érkezett átkölcsönzési kérések esetében láttuk - más könyvtár közvetítő szere-
pének beiktatása igen nagy idővesztést jelent kutatóink számára. Továbbá,
szívesebben vesszük, ha eredeti művet kapunk és nem másolatot, mert a rep-
rográfia közbeiktatása szintén késlelteti az anyag kézhezvételét. A könyvtárköz-
i kölcsönzés keretében a hazai könyvtáraktól kapott kiadványok 70 százaléka-
hoz közvetítő könyvtár beiktatása nélkül jutottunk hozzá. A teljesítéshez szük-
séges időt vizsgálva, az alábbi eredményeket kaptuk:

	Eredeti kiadvány (N=284) %	Másolat (N=97) %
A kérést követő		
1. hónapban érkezett	84	35
2. hónapban érkezett	9	46
3. hónapban érkezett	3	15
4-5. hónapban érkezett	2	3
6. hónapban vagy még hosszabb idő alatt érkezett	2	1

Igen érdekesek a kérést követő első hónap részeredményei is. A közvet-
lenül megküldött eredeti kiadványok 43, 3%-a a kérést követő első tíz nap alatt
jutott Szegedre. Másolat ennyi idő alatt mindössze egyetlen alkalommal érke-
zett. Az eredeti művek érkezési üteme a Debreceni Egyetemi Könyvtár 1963.
és 1964. évi felméréséhez képest javulást mutat. Ekkor a közvetlenül megküld-
ött eredeti kiadványok 75, 4 - 68, 3%-a volt egy hónap leforgása alatt Debrecen-
ben, s ezen belül az első két hétben az anyag 39, 5 - 38, 3%-a érkezett meg.
A közvetlenül kért másolatok átfutási ideje nem mutat - legalábbis pozitív vál-
tozást a tíz év előtti helyzethez képest (17).

A közvetítéssel küldött másolatok alacsony reálszáma miatt csak a köz-
vetítéssel érkezett eredeti kiadványok "átfutási" idejét ismertetjük. Azt tapasztal-
tuk, hogy míg a közvetlenül küldött eredeti kiadványok 84 százaléka egy hó-
nap alatt megérkezett a hazai könyvtáraktól, a közvetítéssel megküldött 152
eredeti kiadvány 30 százaléka érkezett meg a kérést követő első hónap végére
és összesen 78 százaléka a második hónap végére. Tíz nap alatt az OSZK köz-
vetítésével küldött kiadványok 2 százaléka, a más könyvtárak közvetítésével
küldött kiadványoknak pedig 5 százaléka jutott el hozzánk (18). A közvetítés-
re fordított időt indokolatlanul hosszúnak érezzük. Az a benyomásunk, hogy ha
egy kérés nem teljesíthető közvetlenül és egy másik hazai könyvtárt jár is meg,
8-10 nap alatt, s ha egy harmadikat is, úgy 15-20 nap alatt a hagyományos
postai úton is teljesíthető, illetve - ami ma sajnálatosan ritkán fordul elő -
sorsáról tájékoztatás adható. Extrém eseteknek kellene lenniük azoknak, ami-
kor a kérés teljesítése ennél hosszabb időt vesz igénybe.

A másolóssal, a reprográfiai szolgáltatásoknak a könyvtárközi kölcsönzésbe való bevonásával kapcsolatban elsősorban a késleltető szerep vetődik fel, mint orvoslásra szoruló probléma. Itt nyilvánvalóan az a megoldás, hogy azoknak a könyvtáraknak, amelyek nem szívesen válnak meg anyagtól és a könyvtárközi kölcsönzési kérések inkább a reprográfia igénybevételével elégítik ki, hatékony és ütőképes kapacitással kell rendelkeznie másolás tekintetében. A másolatküldés másik - az előzőnél nem kevesebb gondot okozó - problémája a költségtérítés kérdése. A térítéses rendszer még nem általános, 1971-ben a hozzánk hazai könyvtártól érkezett 105 másolat 40 százaléka térítésmentesen érkezett. A többi esetben a térítés mikrofilm esetében 1-2 Ft oldalanként, a nagyítások és fénymásolatok ára már változóbb, 7 Ft-os árkalkulációval is találkoztunk. Az MTA Könyvtárának rokonszenvesen alacsony árkalkulációja közismert. Kevésbé érthető viszont, hogy az OMKDK helyszini rendelés esetén miért 4 Ft-ért ad kópiát, postai küldés esetében, tehát vidékre miért magasabb áron, 5 Ft térítés ellenében. A probléma itt kettős. A másolatokkal kapcsolatos térítés-probléma részben rendezetlennek tűnik, részben pedig magának a térítéses rendszernek a jogosultságát kell megkérdőjeleznünk, mivel ellentmond a könyvtári szolgáltatások ingyenessége alapelveinek. Ugy véljük, hogy a vidék szakirodalmi ellátását nem lehet és nem lenne szabad a nagykönyvtárak periodikaállományának a könyvtárközi kölcsönzésben is egyre inkább érvényesített széleskörű prézenssé tételével, és egyben - a vidék számára kizárólag és kötelezően - költséges másolatokkal való hozzáférhető tételével "megoldani".

A külföldi könyvtárakból kölcsönzött
anyag átfutási ideje

A kérést követő	Eredeti kiadvány (N = 242) %	Másolat (N = 56) %
1. hónapban érkezett	2*	-
2. hónapban érkezett	25	20
3. hónapban érkezett	36	36
4-5. hónapban érkezett	24	29
6. hónapban érkezett vagy még hosszabb idő alatt	13	15

*A kutató közvetlen külföldi kapcsolata révén érkezett.

A táblázatból látható, hogy a külföldi könyvtárak állományából származó anyag érkezése meglehetősen vontatott. A másolás késleltető szerepe itt alig érzékelhető. Az általános helyzet viszont rosszabbodást mutat. A Debreceni Egyetemi Könyvtár felmérése még arról számol be, hogy 1963-ban, illetve 1964-ben a külföldről küldött eredeti anyag 14,4, illetve 10,1 százaléka egy hónap alatt s további 39, illetve 37 százaléka két hónap alatt megérkezett. A mikrofilmek és kópiák pedig még valamivel kedvezőbb ütemben érkeztek.

Biztosra vehető, hogy az országban számos olyan könyvtár akad, amely sokkal jelentősebb könyvtárközi kölcsönzési forgalmat bonyolít le, mint a Szegedi Egyetemi Könyvtár. Országos viszonylatban tehát vizsgálódásaink csak tájékoztató jellegűek lehetnek. De azok a problémák, amelyek a Szegedi Egyetemi Könyvtárban esetleg csak kis számban jelentkeznek, számuktól függetlenül problémák. Feltétlenül szükségesnek látszik a területi elv felülvizsgálása, a területi és a regionális elv egyeztetése, közelítése. A hazai kiadványokra vonatkozó kérések gyakran hosszadalmas vándorutja és magas teljesítetlensége felveti az eddiginél gondosabb és tervszerűbb számbavétel és lelőhelyfeltárás, és - egyetlen archiv példány megléte esetében - a másolás útján való többszörözés szükségét. A felszabadulás előtt megjelent hazai kiadványok lelőhelyének felderítése sok esetben egyszerűen lehetetlen, az 1945 utáni hazai kiadványok közül pedig főként az ún. "efemer" kiadványok megtalálása problematikus. Felvetődnek munkaerő ellátottsági és - a reprográfiával, valamint a telexszel kapcsolatban - a technikai felszereltség problémái. Összefüggésükben vizsgálandók a prézenssé tétel, a térítéses másolatszolgáltatás és a reprográfiai teljesítőképesség elégtelensége által okozott problémák. Végül, de nem utolsósorban, tisztában kell lennünk azzal, hogy a könyvtárközi kölcsönzés zökkenőmentes és gyors lebonyolítása alapvetően munkaszervezési kérdés is. Találón állapítja meg B. Burgemeister, hogy "a könyvtárközi kölcsönzési munka fegyelme alapkövetelmény, betartása nélkül minden egyéb intézkedés (telex, reprográfia bevezetése) hatástalan marad" (20).

JEGYZETEK

1. Tamás Péter: A könyvtárközi kölcsönzés. = III. Országos Könyvtáros Konferencia. Országos központi szolgáltatások. (Szerk. Sebestyén Géza) Bp. 1970. 49.p.
2. Burgemeister, Burghard: Leihverkehrsdisziplin als Leitungsaufgabe. = Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1968. H. 6. 335.p.
3. Németh Zsófia - Mader Béla - Urbánné Markos Judit - Nagymiklósi Erzsébet: A hazai könyvtárközi kölcsönzés gyakorlatának értékelő vizsgálata a Szegedi Egyetemi Könyvtár könyvtárközi kölcsönzési tapasztalatai alapján. Szeged, 1972. 118.p. Gépírat.
4. Bot Györgyné: A könyvtárközi kölcsönzés eredményei és problémái. = Könyv és Könyvtár. 4. Bp. 1964. 257-267.p.
5. B. Nagy Ernő: Regionális könyvtári ellátás - regionális kooperációs kör. = Könyvtári Figyelő, 1971. 3. sz. 193.p.
6. III. Országos Könyvtárügyi Konferencia. Tézisek. Bp. 1970. 25.p.
7. B. Nagy Ernő: I.m. 194.p.
8. B. Nagy Ernő: I.m. 193.p.
9. Havasi Zoltán: A tájkönyvtári feladatokról. Előterjesztés az Országos Könyvtárügyi Tanács Könyvtárpolitikai Szakbizottságának. (Gépírat. 1961.)

10. A tudományos és szakkönyvtárak fejlesztésének főbb célkitűzései a 3. ötéves tervidőszakban. (Tervezet.) = Könyvtáros, 1966. 2. sz. 62. p.
11. III. Országos Könyvtárügyi Konferencia. Szekcióülések referátumai. Tömörített kiadás. (Szerk. Csüry István). Bp. 1970. 48. p.
12. A könyvtárközi kölcsönzés rendszerének vizsgálata. Bp. 1972. KMK 1. p.
13. Leihverkehrsordnung für die Deutschen Bibliotheken. = Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. Sonderheft. 8. (1968.) 45. p.
14. A gépkocsi-szolgálat gazdaságos kialakításának eredményeiről számol be az NDK-ban: Burgemeister, Burghard: Kurierwagen im Leihverkehr. = Zentralblatt für das Bibliothekswesen, 1971. H. 5. 257-264. p.
15. V. ö. Bot Györgyné: Könyvtárközi kölcsönzésünk az egyetemi tudományos kutatómunka szolgálatában. = Könyv és Könyvtár. 5. Debrecen, 1966. 273-275. p.
16. A tudományos és szakkönyvtárügy fejlesztésének főbb célkitűzései a 3. ötéves tervidőszakban. /Tervezet./ = Könyvtáros, 1966. 2. sz. 59. p.
17. Bot Györgyné: Könyvtárközi kölcsönzésünk... 277. p.
18. Bot Györgyné: Könyvtárközi kölcsönzésünk... 278. p.
19. Bot Györgyné: Könyvtárközi kölcsönzésünk.. 279. p.
20. Burgemeister, Burghard: Leihverkehrsdisziplin als Leitungsaufgabe. = Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1968. H. 6. 333. p.

Gépesített kölcsönzési nyilvántartás a Drezdai Műszaki Egyetem Könyvtárában

ENGEL PÁL

Az alábbi szemlét ENGEL Pál készítette a Zentralblatt für Bibliothekswesen 1973. évi 3. számának cikkei alapján. (DUX, Werner: Ausleihverbuchung mittels EDV an der Universitätsbibliothek der Technischen Universität Dresden; HOFFMANN, Werner: Das Projekt "Ausleihverbuchung mittels EDV"; RIEMER, Reinhardt - VINSELBERG, Jörg: Organisationsablauf und Datensicherung beim Projekt "Ausleihverbuchung mittels EDV"; BERNHARDT, Brunhilde - STEUER, Ursula: Organisation und Durchführung der Umstellungsarbeiten zur Einführung des Projekts "Ausleihverbuchung mittels EDV"; HUFELD, Dieter: Bisherige Erfahrungen mit der Ausleihverbuchung mittels EDV an der Universitätsbibliothek der Technischen Universität Dresden.)

1972. január 1-ével a Drezdai Műszaki Egyetem Könyvtára (a továbbiakban: EK) az NDK-ban elsőként tért át a kölcsönzési munka gépesítésére,